

**DINIY QADRIYATLAR TIZIMIDA DINDORLIK VA SHAXS TUSHUNCHASI
TAHLILI****Qarshiyev Shohruh Anvar o'g'li***O'zMU "Falsafa va ma'naviyat asoslari" kafedrasi tayanch doktoranti*

Qadriyatlar tizimida din alohida ahamiyat kasb etadi. Din, shaxs, dindorlik, e'tiqot tushunchalari bir biri bilan uzviy bog'liq bo'lib bir birini to'ldirib turadi. Bizga ma'lumki, din insoniyat kabi azaliy tushunchadir. Inson va jamiyatni dinsiz tasavvur qilib bo'lmaydi va o'z o'rnida din shaxsga tasalli berish vazifasini o'taydi. Shuningdek, din fenomeni dunyodagi har bir jamiyat band bo'lgan noyob tuzilma bo'lish xususiyatiga ega. Bergson "O'tmishdagi kabi bugun ham ilm-fan, san'at, falsafasiz jamiyatlar bo'ladi, lekin hech qachon dinsiz jamiyat bo'lmaydi" (Korlaelchi, 1993: 35; Bergson, 1948: 105) deb ta'kidlab, dinning ahamiyatini ta'kidlaydi. (Tumer, 1994: 312-320).

Boshqa olimlarning ta'kidlashicha, inson bor ekan, iymon bo'ladi. E'tiqodni yo'q qilish uchun avvalo insoniyatni yo'q qilish kerak. Din, dindorlik, shaxs tushunchalari uzviy bog'liq bo'lib bu tushunchalar quyidagicha izohlanadi.

Din (arabcha "de-ye-ne" yoki "dane", e'tiqot, ishonch, itoat) jamoat tomonidan shirflangan qadimiy yozuvlar, mifologiya va rituallarga qat'iy amal qilingan holda bajaraluvchi harakatlar to'plamidir. Shuningdek, shaxsiy e'tiqot hamda mistik kechinmalardan iborat bo'lishi ham mumkin⁸⁷.

Din (inglizcha "religion") atamasi ham Qadimgi fransuz va anglo-norman tillarida (milodiy 1200-yillarda) kelib chiqqan bo'lib, huquq tuyg'usini hurmat qilish, axloqiy majburiyat, muqaddaslik, xudolarga hurmat degan ma'nolarni anglatadi.⁸⁸ Bu so'z G'arb tillariga lotin tilidan kelgan. "Din" "relegere" so'zidan olingan bo'lib, biror narsani burch sifatida qabul qilish va uni doimiy ravishda takrorlashni anglatadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, din muqaddas hisoblangan mavjudotga bo'lgan yuksak hurmat-ehtirotni, unga nisbatan halollikni, dinning ibodatga oid qoidalarini puxta bajarish orqali muqaddas mavjudotga ko'rsatilayotgan sidqidildan ixlosni ifodalaydi.

Din dunyo, inson, mavjudotlarning kelib chiqishi, insonning yashashdan maqsadi kabi savollarga o'zicha javob beradi. Dunyoviy ilm nuqtai nazaridan din kishilik jamiyati tarixiy taraqqiyotining ma'lum bosqichida paydo bo'lgan ijtimoiy ong shakllaridan biri. Bu dunyoqarash jamiyatning ma'lum tarixiy davr va sharoitlaridagi talablari, ehtiyojlari asosida shakllanadi. Ulug' mutafakkir Abu Nasr Forobiy dinga falsafa bilan bir qatorda haqiqatga yetishishning ikki mustaqil usulidan biri sifatida qaragan. Forobiyning fikricha, falsafadagi masalalar isbotini payg'ambarlar ramzlar shaklida bayon qilganlar. Dinga turlicha yondoshishni Beruniy, Ibn Sino, Umar

⁸⁷ Religion- Definition of Religion by Merriam-Webster. 12-mart 2021-yil asl nusxasidan.

⁸⁸"Religion" Oxford English Dictionary <https://www.oed.com/viewdictionaryentry/Entry/161944>

Xayyomning ijtimoiy-falsafiy qarashlarida, Ibn Rushdning ikki haqiqat nazariyasida uchratishimiz mumkin. XVIII - asr fransuz faylasuflarining dinga bo'lgan o'ziga xos yondashuvlari, XIX-asrda mifologik maktab (aka-uka Ya. Grim va V. Grim, M. Myuller), antropologik maktab (L. Feyerbax) va boshqa turli yo'nalishlar paydo bo'lgan bo'lsa, 20-asrda dinni tadqiq qilish yuzasidan yana boshqacha qarash va nazariyalar (K. Yung, E. Dyurkxeym) vujudga keldi.

Dinning nima ekanligi turlicha izohlansa-da, umuman olganda din – ishonmoqlik tuyg'usidir. Bunday tuyg'usi bo'lmagan xalq yo'q. Chunki biron-bir xalq dinsiz, e'tiqodsiz, biron-bir narsaga ishonchsiz yashay olmaydi. Din insoniyatning eng teran, eng go'zal ma'naviy-ruhiy ehtiyojlaridan biridir.⁸⁹

Vilfred Kantvell Smitning ta'kidlashicha, din so'zi XV-XVI asrlarda G'arb tafakkurida zamonaviy ma'noda qo'llanila boshlandi. Dastlab oddiy ma'noda qo'llangan bu tushuncha keyinchalik keng ko'lamlı e'tiqod tizimlari va turli dinlarga ega bo'ldi (Mehmedog'lu, 2004: 14; Smith, 1964: 15).

Dinning birinchi alomatlari Xudoning insonning hayotiga ta'sir qilishini his qilishdan boshlanadi. Shaxs o'zining diniy hayotini ushbu g'ayritabiiy mavjudotga nisbatan o'ziga xos xatti-harakatlar bilan shakllantiradi. Insonning axloqiy munosabati va xulq-atvori diniy e'tiqodga qarab shakllantirilishi mumkin. Din odamlarning histuyg'ulari, irodalari, vijdonlari, fikrlashlari va xatti-harakatlari kabi ko'plab xususiyatlariga ta'sir qiladigan tuzilishga ega. Garchi din vaqt o'tishi bilan institutsional tuzilishga ega bo'lsa-da, u har bir shaxsda turlicha namoyon bo'ladi. Shunday qilib, inson boshdan kechirgan bu diniy tuyg'u uni shaxsiylashtirish mumkinligidan dalolat beradi.

Diniy e'tiqodning shaxs tomonidan boshdan kechirilishi uni aniqlashni qiyinlashtiradi (Mehmedog'lu, 2004: 13). Din yer yuzidagi hech bir jamiyatda bir xil ma'noda qabul qilinmagan. Odamlarning diniy hayoti tekshirilganda, ularning fikrlashlari, xulq-atvorlari va diniy tuyg'ularidagi farqlar buning eng muhim dalillari deb hisoblanishi mumkin.

Tarixning hech bir davrida dinga to'liq va yagona ta'rif berishning imkoni bo'lmagan. Har bir fan uni turli yo'llar bilan belgilaydi. Shunga qaramay, berilgan ta'riflarda dinning umumiy tomonlari bor, albatta. Umuman olganda, dinni insonning ichki jihatini, undan tashqaridagi ijtimoiy jihatini va muqaddas borliqni tushuntiruvchi tizim sifatida tushuntirishimiz mumkin. Din – tizimlashtirilgan, individual va ijtimoiy jihatlarga ega bo'lgan, odamlarga turmush tarzini taklif qiluvchi, o'z irodasiga bo'ysunuvchi oliy ijodkorga ongli ravishda bo'ysunish holatidir (Aydin, 2012: 6).

Bugungi kungacha mutafakkirlar dinni turli fanlar nuqtai nazaridan, goh sotsiologik, goh psixologik, goh falsafiy nuqtai nazardan talqin etib kelishgan. Sotsiologlar dinning ijtimoiy tomonini ajratib ko'rsatib, dinni shaxsning jamiyat bilan

⁸⁹ <https://uz.wikipedia.org/>

aloqasi nuqtai nazaridan baholagan bo'lsalar, psixologlar dinning individual jihatini ochib, uni shaxsning ichki dunyosi tomoni bilan ko'proq muhokama qilganlar .

Islom mutafakkirlaridan Muhammad Iqbol dinga shunday ta'rif beradi: “Din sidqidildan va ongli ravishda qabul qilinganda shaxsning shaxsiyati va xarakterini butunlay o'zgartira oladigan tuzilishga ega”. (Iqbol, 1984: 18).

Dinga berilgan bu ta'riflar va uni tushuntirishga urinishlar metafizik tafakkur va falsafaga yo'l ochdi. Dinning umumiy mohiyati nimadan iborat, xudo bilan inson o'rtasida qanday munosabat bor, bir so'z bilan aytganda, bu boradagi barcha turdagi tadqiqotlar tarix davomida ijtimoiy fanlarning predmetiga aylangan. Yuqoridagi ta'riflarni ko'rib chiqsak, har bir mutafakkir dinni o'z tushunchasi va idroki doirasida talqin qilishini ko'ramiz. Kimdir dinning sotsiologik jihatini ochib bersa, kimdir uning psixologik jihatini ochib beradi, kimdir boshqa jihatini ta'kidlaydi.

Inson hayoti davomida uning shaxsiyatini shakllantiradigan ko'p narsalarga ta'sir qiladi. Dindorlik insonning his-tuyg'ulari, fikrlari va munosabatlarini shakllantiradi, shuningdek, shaxsga ta'sir qiladi va shakllantiradi. Shu sababdan ham insonni anglashda inson kamolotida muhim o'rin tutgan dinning ta'sirini e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. Dindorlik va shaxsiyat xususiyatlari o'rtasidagi munosabatlar tushunish va tan olish nuqtai nazaridan muhim o'rin tutadi.

Dindorlik atamasiga o'zbek tilining izohli lug'atida dinga amal qilish, dinga tobelik, xudojo'ylik deb ta'rif beriladi. Dindorlik sotsiologik, falsafiy va diniy atama bo'lib, diniy faoliyat, fidoiylik va e'tiqodning turli jihatlarini (ma'lum diniy ta'limotda) ifodalash uchun ishlatiladi. Dindorlik jug'rofiy, siyosiy-madaniy makonlarda hurmatga sazovor bo'lgan sig'inish obyektlari yoki taqvodorlikni ifoda etishga qaratiladigan amaliyotlar tizimidagi marosimlar bilan singdiriladigan aniq e'tiqodlarda ifodalanadi yoki namoyon bo'ladi.

Dindorlik ta'rifi dindorlikni o'rganayotgan tadqiqotchilar haligacha dindorlikni qanday aniqlash bo'yicha kelishuvga erisha olishmagan. Chunki ijtimoiy olimlar nimani din deb hisoblash kerak yoki nima bo'lmasligi haqida umumiy fikrga ega emaslar deb ma'lumot beradi turk tadqiqotchilari o'z ilmiy izlanishlarida. (Mehmedog'lu, 2004: 30).

Dindorlikni "dinlarning inson hayotiga ta'siri darajasi" deb ta'riflash mumkin. Bu tushuncha individuallik bilan chambarchas bog'liq bo'lib, dindorlik har bir kishiga qarab o'zgarib turadigan jarayon va har bir fan uni o'z nuqtai nazaridan talqin qiladi. Masalan, psixologning dindorlik haqidagi ta'rifi va sotsiologning dindorlik haqidagi ta'rifi bir-biridan farq qiladi. Ingliz tilida dindorlik “dinga aloqadorlik” va “diniy majburiyat” tushunchalari bilan ifodalanib, dindorlikning turli shakllarining shakllanishida o'sha dinning e'tiqod va sig'inish tuzilishi katta rol o'ynaydi.

Dindorlik so'zi ingliz tilida diniy ehtiros, diniy ishtirok, dindorlik va diniy e'tiqod tushunchalari bilan ifodalangan.

E'tiqodlarni o'zlashtirish orqali odamlar dinni xatti-harakatlarni boshqaruvchi mavqega ko'taradilar. Xudo o'z e'tiqodiga muvofiq harakat qiladigan shaxs uchun markaziy mavqega ega .

Shuningdek, dindorlik deganda shaxs o'zini, muqaddas mavjudotni va hayotni bilishi kerak bo'lgan yuksak ong holatini anglatadi. Dindorlikning uchta o'lehovini sanab o'tish mumkin. Birinchidan; Qodir Tangrining borligi ikkinchi, mo'min inson uchinchisi; Xudoning rahbarligi natijasida yuzaga keladigan diniy hayot. Shu sababli din dindor kishining diqqat markazida turadi.

Uaytxed diniy hayotning to'rt bosqichi haqida gapiradi. Ulardan birinchisi; Eng past darajada bo'lgan marosimlar bosqichi ikkinchi; hissiy bosqich, uchinchisi; E'tiqodlar to'rtinchi va oxirgi bosqichda, oqilona e'tiqodlarda keladi. Faqat shu bosqichda inson atrof-muhit bosimidan xalos bo'lib, haqiqiy dinni topadi va e'tiqodning individual va tajriba o'lehoviga etadi.

Shaxsiyat ko'plab ta'riflarga ega, chunki u insonning xatti-harakati bilan bog'liq ko'plab xususiyatlarni keltirib chiqaradi va ko'p qirrali tushunchadir.

Shaxsni aniqlashga qaratilgan tadqiqotlar tilning paydo bo'lishi kabi qadimgi deb hisoblanadi. Burger ingliz tilida shu sababli ishlatiladigan sifatlar soni 4000 dan ortiq ekanligini ta'kidlaydi.

Shaxs arabcha "shaxs" o'zagidan olingan infinitiv bo'lib, "uzoqdan ko'rinmoq, ko'tarilmoq, tushuntirmoq" ma'nolarini bildiradi. G'arb tillarida shaxsga mos keladigan so'z lotincha "persona" ildizidan olingan. Persona qadimgi Rim va Yunon teatrida aktyor tomonidan spektakl paytida kiyiladigan niqobni anglatadi. Aktyor qo'llagan bu niqobning o'ziga xos jihati shundaki, u antik teatrdagi o'yinning doimiyligi va uzluksizligi tamoyillarini aks ettiradi. Niqob bilan ifodalangan davomiylik va izchillikni ifodalovchi psixologik xususiyat inson shaxsiyatida joylashganligi qabul qilindi.

Din va dindorlikda asosiy obyekt bu shaxs bo'lib, shaxslar din orqali o'zlariga tasalli beradilar. Shaxs tushunchasini quyidagicha izohlashimiz mumkin.

Shaxs- shaxsning umumlashtiriladigan va turli individual xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, shaxs ikki qirrali tushuncha bo'lib, biri individual o'ziga xos xususiyatlarga, ikkinchisi esa umumlashtiruvchi belgilarga asoslanadi. Boshqa tomondan, shaxsiyat shaxsning barcha psixologik xususiyatlarini qamrab oluvchi keng tushunchadir.

Shaxs tushunchasining keng doirasi va psixologiya rivojlanishida samarali bo'lgan harakat va yondashuvlarning ko'pligi shaxsning yagona ta'rifi bo'yicha kelishuvga erishishni qiyinlashtiradi (Mehmedo'g'li, 2004: 42).

Shaxs nazariyotchilaridan biri Burger (2006) shaxsiyatni "individdan kelib chiqadigan izchil xulq-atvor namunalari va shaxsiy ichki jarayonlar" deb ta'riflaydi; Inanch va Yerlikaya (2018) buni "individni boshqalardan ajratib turadigan shaxsga xos izchil va tuzilgan xususiyatlar to'plami" deb ta'riflaydi.

Shaxsning shakllanishi va rivojlanishi ikki asosga qurilgan. Ulardan birinchisi insonning butun umri davomida egallagan kechinmalari natijasida egallagan xususiyatlarni ifodalovchi “xarakter” tushunchasi bo‘lsa, ikkinchisi “temperament” tushunchasi bo‘lib, insonning irsiy xususiyatlarini ifodalaydi. bilan tug‘iladi.

Dindorlik va shaxs tushunchalari o‘zaro munosabat va ta'sirda deyish mumkin bo‘lsa-da, bu tushunchalarning qaysi biri ikkinchisiga nisbatan samarali ekanligini ifodalash qiyin. Shaxsning dindorligiga ta'sir qiladimi yoki dindorlik shaxsga ta'sir qiladimi, degan savol ko‘p yillar davomida o‘ylab topilgan va bu yo‘nalishda tadqiqotlar olib borilgan (Gürses, 2017: 32).

Diniy e'tiqod shaxsiyatni qamrab oluvchi tuzilishga ega. Yetuk e'tiqod – shaxs shakllanishiga ta'sir etuvchi har tomonlama qamrab oluvchi omildir. Hissiyotlar, istaklar, e'tiqodlar, ijtimoiy munosabatlar va xulq-atvorda o‘z borligini ko‘rsatadigan din shaxsga har jihatdan ta'sir qiladi. E'tiqod insonning xulq-atvori va munosabatlarini ma'lum bir obrazda uyg‘unlashib, struktura yaratishga yo‘naltiradi. Bu tuzilma shaxsning barcha sohalarini bir markazda birlashtiradi. Din shaxsning tuzilishini boshqaradi, shaxsning asosiy munosabatini belgilaydi va ta'sir qiladi (Mehmedog‘li, 2004: 79).

Insonning diniy munosabati va xulq-atvori uning shaxsiy xususiyatlariga ta'sir qilganidek, insonning shaxsiyati ham uning diniy munosabati va xatti-harakatlariga ta'sir qiladi. Chunki inson faqat o‘z shaxsiyati imkon bergan darajada dindor bo‘lishi mumkin. Boshqacha qilib aytganda, shaxsning shaxsiyati va fe‘l-atvori tuzilishidagi farqlar uning dindorligi, diniy his-tuyg‘ulari va tafakkurida tafovutlar keltirib chiqaradi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, din e'tiqod, ishonch, amal qilish bo‘lsa,. dindorlik "dinlarning inson hayotiga ta'siri darajasidir. Bu tushuncha individuallik bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, dindorlik har bir kishiga qarab o‘zgarib turadigan jarayon va har bir fan uni o‘z nuqtai nazaridan talqin qiladi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. A. Sher. Axloqshunoslik. T., O‘AJBNT — «Yangi asr avlodi», 2003,15-20-b.
2. Фролов И. Т., Юдин В.Г. Этика науки. М., «Политиздат», 1982.
3. О человеческом в человеке. М., «Политиздат», 1991. С. 247 —261.
4. Аристотель. Риторика //Античные риторики. М.1978.
5. Tümer, G. (1994). "Din". Turk Diniy Vaqf Islom Ensiklopediyasi, 9, 312-320.
6. Aydin, M. S. (2012). Din falsafasi. Izmir: Izmir ilohiyot fakulteti fondi nashrlari.
7. Mehmedog‘li, A. U. (2004). Shaxs va din. Istanbul: Dem nashrlari.
8. Iqbol, M. (1984). Islomda diniy tafakkurning qayta tug‘ilishi. Istanbul:
9. Religion- Definition of Religion by Merriam-Webster. 12-mart 2021-yil.
10. <https://uz.wikipedia.org/>